

TOR-GEIR MYHRER

BASTET

OG RETTSLIGE RAMMER FOR
BRUK AV HÅNDJERN

BUNDET

2. utgave

 Universitetsforlaget

Bastet og bundet

Tor-Geir Myhrer

Bastet og bundet

Rettslige rammer for bruk av håndjern

2. utgave

Universitetsforlaget

© Universitetsforlaget 2022

1. utgave 2012

ISBN 978-82-15-05570-1

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med rettighetshaverne er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning og kan straffes med bøter eller fengsel.

Henvendelser om denne utgivelsen kan rettes til:

Universitetsforlaget AS
Postboks 508 Sentrum
0105 Oslo

www.universitetsforlaget.no

Omslag: Mette Gundersen

Sats: ottaBOK

Trykk og innbinding: 07 Media – 07.no

Boken er satt med: Times LT Std 10,5/13,5

Papir: 90 g Amber Graphic

Innhold

Forord til første utgave	9
Forord til annen utgave	10
Kapittel 1	
Innledning	11
1.1 Hvorfor denne boken?	11
1.2 De ulike typene bendsler	15
1.3 Oversikt over det nasjonale regelverket og rettskildesituasjonen	16
1.4 Historikk	20
1.5 Oversikt over internasjonale rammer og regler	21
Kapittel 2	
Rettslig plassering	24
2.1 Utgangspunkter	24
2.2 Krever bruk av håndjern lovhjemmel?	24
2.2.1 Etter legalitetsprinsippet	25
2.2.2 Som nødvendig tillatelse etter prinsippet om lex specialis	26
2.3 Hva gjør politiets bruk av håndjern rettmessig?	28
Kapittel 3	
Materielle rammer for politiets bruk av håndjern	29
3.1 Innledende oversikt	29
3.2 Ved hvilke tjenestehandlinger er det adgang til å bruke håndjern?	31
3.2.1 Hva menes med «pågrepelse» i politiinstruksen § 3-2, 3. ledd?	31
3.2.1.1 «Anholdelse», og særlig om retten til å stanse og tilbakeholde personer for visitasjon	32

3.2.1.2	Innbringelse og formell pågripelse	37
3.2.2	Hva er «transport»?	38
3.2.3	Andre tjenestehandlinger	41
3.3	Ved hvilke risikoer kan håndjern benyttes?	43
3.3.1	Vold	43
3.3.1.1	Hva menes med «vold»?	43
3.3.1.2	Risikovurderingens grunnlag og styrke	46
3.3.2	Flykte	49
3.3.3	Selvbeskadigelse	51
3.3.4	Bevisforspillelse	52
3.4	Hvem kan håndjern benyttes mot?	54

Kapittel 4

De polisiere grunnkravene ved bruk av håndjern		58
4.1	Forholdet mellom politiinstruksen § 3-2, 3. ledd og politiloven § 6	58
4.2	Nødvendig	58
4.2.1	Kan resultatet oppnås på annen og mindre inngripende måte?	59
4.2.2	Hvordan og hvor lenge?	62
4.2.2.1	Særlig om bruk av håndjern mv. i arrestene	64
4.2.3	Må faren som begrunner bruk av håndjern, være konkret?	65
4.3	Forholdsmessig	67
4.3.1	Omstendigheter knyttet til personen	68
4.3.2	Omstendigheter knyttet til situasjonen	70
4.3.3	Risikoen	75
4.4	Forsvarlig	76

Kapittel 5

Beslutningskompetanse, notoritet og kontroll		81
5.1	Innledning	81
5.2	Beslutningskompetansen	81
5.2.1	Primærkompetansen	81
5.2.1.1	Generelt	81
5.2.1.2	Utenlandske tjenestepersoner	83
5.2.2	Foresattes og lederes kompetanse	85
5.2.3	Kompetanse for andre?	87

5.2.3.1	Innledning	87
5.2.3.2	Helsepersonell	88
5.2.3.3	Sjefen for luftfartøy	89
5.2.3.4	Rettens leder	90
5.2.3.5	Leder av fengsel	93
5.3	Notoritet	94
5.4	Kontroll og korreksjon	97
5.4.1	Innledning	97
5.4.2	Spesialenheten for politisaker	98
5.4.3	Når blir håndjernsbruken straffbar?	99
5.4.3.1	Som kroppskrenkelse, tvang eller frihetsberøvelse	100
5.4.3.2	Som tjenestefeil	104
5.4.4	Administrativ klagebehandling	107
5.4.5	Førstelinjekontrollen	112

Kapittel 6

Rettslige rammer for bruk av håndjern i noen andre etater	114	
6.1	Innledning	114
6.2	Kriminalomsorgen	114
6.2.1	Materielle rammer	114
6.2.2	Beslutningskompetanse, notoritet og kontroll	121
6.3	Militærpolitiet, militært befal og militære vakter	124
6.4	Vektene	126

Kapittel 7

Internasjonale rammer og regler	130	
7.1	Innledning	130
7.2	Oversikt over det internasjonale regelverket	131
7.2.1	Kort om forholdet mellom intern rett og folkerettslige normer	131
7.2.2	Folkerettslig bindende normer med generell intern rettslig forrang	133
7.2.3	Folkerettslig bindende instrumenter	133
7.2.4	Retningslinjer og anbefalinger	135
7.2.5	Den faktiske kunnskapen om de internasjonale rammene	138
7.3	EMK art. 3 – «umenneskelig eller nedverdiggende behandling»	140

7.3.1	Innholdet i statenes forpliktelse	140
7.3.1.1	Sikringsplikten	140
7.3.1.2	Undersøkelsesplikt og bevisbyrde	144
7.3.1.3	EMK art. 3: Unntaksfri, men situasjonsavhengig	147
7.3.2	Hvilken håndjernsbruk kan rammes av EMK art. 3?	148
7.3.2.1	Hva regnes som tortur og umenneskelig og nedverdiggende behandling?	149
7.3.2.2	Konvensjonsstridig håndjernsbruk	151
7.4	Regler om bruk av håndjern mv. i andre land	161
7.4.1	Innledning	161
7.4.2	Danmark	161
7.4.3	Sverige	164
7.4.4	Finland	169
7.4.5	England, Wales og Nord-Irland	172
Kilder	176
Litteratur	176
Forarbeider	182
Lover, forskrifter, rundskriv	182
Lover	182
Utenlandske lover	183
Forskrifter	183
Utenlandske forskrifter	184
Instrukser, rundskriv mv.	184
Utenlandske instruksjer, rundskriv mv.	185
Konvensjoner mv.	185
Avgjørelser	187
Annet	189
Stikkordregister	190

Forord til første utgave

En bok som dette kan ikke skrives uten bistand og velvilje fra etaten. De som har gitt meg den mest verdifulle bistanden, har i liten grad vært klar over det. Det er det betydelige antallet operative mannskaper jeg har møtt gjennom min undervisnings- og foredragsvirksomhet, eller ved direkte henvendelser, som har gitt meg innsikt i hvordan regelverket om bruk av håndjern forstås og praktiseres.

For bistand under skriveprosessen takker jeg tjenestepersoner ved politidistriktene Oslo, Rogaland og Sør-Trøndelag samt fra særorganet Politiets utlendingsenhet og fra Politidirektoratet, som har funnet fram relevant materiale og svart på spørsmålene mine. En særlig takk må rettes til ledelsen og ansatte ved Spesialenheten for politisaker, som i en travel hverdag satte av tid til å diskutere aktuelle problemstillinger og lette fram viktige og illustrerende avgjørelser fra arkivet.

Fengselsinspektør Birgitte L. Storvik og generaladvokat Arne Willy Dahl har velvillig lest gjennom det som er skrevet om henholdsvis Kriminalomsorgen og militært personells bruk av håndjern, men står selvsagt uten ansvar for innholdet.

En takk må også rettes til Eline Sveen i Universitetsforlaget, som var villig til å satse på bokprosjektet, og til hennes etterfølger, Camilla Klevan, for hjelp, råd, forbedringsforslag og ikke minst tålmodighet i avslutningsfasen.

Som vanlig har Runa lest manuskriptet i flere omganger og kommet med verdifulle forslag til nye problemstillinger, innholdsmessige endringer og suppleringer.

Boken er tilegnet Mari, som forhåpentligvis står foran mange interessante og gode år i politietaten.

Jeg mottar gjerne bemerkninger og kommentarer til framstillingen på Tgm@Tele2.no.

Oslo, juni 2012

Tor-Geir Myhrer

Forord til annen utgave

Det har gått innpå ti år siden første utgave av boken. Selv om det ikke har skjedd store og grunnleggende endringer i reglene om bruk av håndjern i denne perioden, utga Politidirektoratet 6. desember 2017 et rundskriv om bl.a. bruk av håndjern som nå er innarbeidet i teksten. I tillegg har straffeloven 2005 trådt i kraft i siden første utgave, og henvisningene til straffeloven er endret i samsvar med dette. Endringer i straffegjennomføringsloven § 38 i mars 2021 har også hatt betydning for framstillingen.

Ellers er henvisninger til relevant litteratur søkt ajourført med nye utgaver av verkene.

Revisjonen av annenutgaven er à jour pr. 1. september 2021.

Oslo, februar 2022

Tor-Geir Myhrer

Innledning

1.1 Hvorfor denne boken?

Kunnskapsformidlingen i politiet har en tendens til å konsentrere seg om det vanskelige eller det spesielle framfor det vanlige. I denne boken befinner vi oss i den minst sensasjonspregede enden av skalaen. Bruk av håndjern er for mange polititjenestepersoner dagligdags og en del av den ordinære tjenesten. Til gjengjeld berører bruken av dette maktmidlet et betydelig antall personer. For mange av disse vil det å bli påsatt håndjern være en ekstraordinær og belastende hendelse. Innsatspersonellets kunnskap om og overholdelse av de rettslige rammene for bruk av håndjern er derfor viktig for forholdet mellom politiet og publikum.

Det finnes ikke sikre tall for hvor mange personer politiet årlig påsetter håndjern. Trolig er det rundt 50 000.

Politiet har i løpet av de siste årene tatt i bruk en «app» for elektronisk registrering av bruk av maktmidler. Denne omfatter imidlertid ikke bruk av håndjern mv. Heller ikke i rapportene som polititjenestepersonene er pålagt å utarbeide, er det et generelt og obligatorisk krav om at bruk av håndjern skal framgå. Omfanget av håndjernsbruken må derfor fremdeles anslås på et forholdsviss usikkert grunnlag. Tar man utgangspunkt i at den overveiende andelen av de som innbringes til politiets arrester, trolig er påsatt håndjern (eller annet bendsel), viser politiets arreststatistikk for 2019¹ at antallet var i underkant av 34 000. I tillegg kommer personer som påsettes håndjern i forbindelse med at politiet søker å bringe klarhet i en oppstått situasjon, men som dimitteres eller bortvises uten innbringelse til arresten. At dette årlig kan omfatte et stort antall personer, illustreres av Wictor Furøys masteravhandling «Orden i gata» fra 2012 side 84–89. Hans tall viser at patruljene i Oslo sentrum bare innbrakte ca. 20 % av de personene som ble loggført som involvert i ordensforstyrrelser. Videre må man legge til de tilfellene hvor håndjern benyttes i forbindelse med ulike transporter av personer som er pågrepet, skal utvises mv. Et anslag på totalt ca. 50 000 anses på dette grunnlaget som rimelig.

¹ Tallet var i 2020 nede i ca. 25 000, men dette anses ikke som representativt, på grunn av den særlige situasjonen koronapandemien skapte.

Praksis fra Spesialenheten for politisaker² viser at anmeldelser av unødvendig maktbruk svært ofte også omfatter anførsler om at det var unødvendig å bruke håndjern, eller i alle fall å bruke dem på den aktuelle måten. Selv om vi i anslaget på ca. 50 000 må regne med et betydelig antall gjengangere, er det likevel ingen liten del av befolkningen som årlig utsettes for denne formen for polisiær maktanvendelse. Selv om de rettslige sidene ved bruk av håndjern i den store juridiske sammenhengen er et mikrosopørsmål, er emnet likevel av stor rettslig, faktisk og politietisk betydning.

Politiet er etaten som er gitt generell adgang til å anvende makt. På mer avgrensede områder eller i spesielle situasjoner er imidlertid også andre etater gitt rett til å ta i bruk håndjern og anvende makt. Dette gjelder bl.a. fengselsbetjenter, militærpolitiet, militære vakter og vektere. Håndjernsbruk utenfor politiet behandles i et eget kapittel (kap. 6), men de fleste av temaene som er relevant for politiets håndjernsbruk, bl.a. om hvorvidt bruk av håndjern krever lovhjemmel (kap. 2), og ikke minst om når bruk av håndjern er nødvendig, forholdsmessig og forsvarlig (kap. 4), vil også være av betydning for hvordan andre kan gjøre bruk av håndjern.

Som behandlingen i pkt. 2.1 vil vise, er det liten tvil om at politiets bruk av håndjern er å anse som en maktanvendelse. Å sette håndjern på noen må omfattes av definisjonen i politiinstruksen § 3-2, 2. ledd om at makt er «tvangsmessige fysiske inngrep mot person», selv om personen ikke gjør motstand mot håndjernspåsettingen. At det er viktig å gå gjennom de rettslige rammene for bruk av dette maktmidlet, understrekes av at politiets innsatspersonell har vært tilbøyelig til bare å se på bruk av håndjern som en maktanvendelse når den som skal anholdes, gjør motstand.³ I tillegg til at bruk av håndjern på medgjørilige arrestanter i liten grad oppfattes som maktanvendelse, er kunnskapen hos innsatspersonellet om når dette midlet kan benyttes, i beste fall varierende. Det synes å være en ganske utstrakt oppfatning at alle som anholdes eller pågripes, kan påsettes håndjern.⁴ Dette selv om politiinstruksen § 3-2, 3. ledd både uttrykkelig og tolket i lys av de polisiære grunnprinsippene i politiloven § 6 setter klare vilkår for når maktmidlet kan benyttes. Det ser derfor ut til å ha vært god grunn til bekymringen og advarselen som kom til uttrykk på side 128–129 i Justisdepartementets

2 Jf. nærmere i pkt. 5.4.2.

3 Se til illustrasjon Pål Lagestads artikkel om «Politiets bruk av fysisk makt» i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvitenskap 2008 side 298–314, på side 300.

4 Se Dahl og Myhrer: Å kunne vurdere, forklare og beklage side 24–25. Se også Nordang: Innbringelser, pågripelser og bruk av politiarest på side 43–45 og årsrapporten fra Spesialenheten for politisaker 2008 side 16.

«Utkast til alminnelig tjenesteinstruks for politiet (Politiinstruksen) med motiver» fra mars 1988:

Dette tvangsmiddel er en del av politimannens alminnelige og daglige utrustning. Dessuten er det et relativt «ufarlig» og «kurant» middel, der faren for misbruk av rene bekvemmelighetshensyn så avgjort er til stede. Etter min erfaring skjer det nok i dag et visst misbruk, idet håndjernene ofte blir ansett som alminnelig «verneutstyr» i et arbeidsmiljømessig perspektiv. På bakgrunn av den økende brutalisering i de kriminelle miljøer, og dertil den betydelige infeksjonsfare som er forbundet med tjenestegjøring i politiet, er denne praksis forståelig, men ikke akseptabel. Adgang til bruk av håndjern m.v. bør derfor fortsatt være særlig regulert, og denne hører i så fall hjemme i bestemmelsen om maktbruk.

At det å bli anholdt av politiet og påsatt håndjern kan være en belastende opplevelse, krever ikke noen inngående dokumentasjon og analyse, jf. bl.a. *Sollund: Tatt for en annen*, side 124–127. Slik sett er det ekstra bekymringsfullt hvis innsatspersonellet ikke ser på håndjerner som et maktmiddel i seg selv og heller ikke er kjent med eller etterlever vilkårene for å bruke det. Konsekvensen er ikke nødvendigvis at det er noe å utsette på flertallet av tilfellene da håndjern benyttes. Men selv om det bare er grunn til å sette spørsmålsteget ved en meget liten del av håndjernerbruken, er tallet på tilfellene hvor håndjern brukes, så stort at det likevel vil være et betydelig antall personer som urettmessig utsettes for dette. Og nettopp dette relativt store antallet personer, som igjen forteller om sine opplevelser til venner og bekjente, kan innebære at praksisen blir en belastning på tillitsforholdet mellom politiet og publikum. At det er grunnlag for denne bekymringen, understøttes også av Årsmelding fra Spesialenheten for politisaker for 2008 side 16. Betydningen for tillitsforholdet mellom politiet og publikum er også framhevet til slutt i kommentaren til regel 36 i Europarådets politietiske kodeks, jf. pkt. 7.2.4 nedenfor.

Det er derfor viktig at innsatspersonellet både kjenner til og forstår innholdet i politiinstruksen § 3-2, 3. ledd og Politidirektoratets «Instruks for bruk av enkelte typer maktmidler i politiet» pkt. 2 (2017), og at de i tillegg klarer å anvende instruksene i samsvar med de polisiære grunnnormene om at alle tjenstlige maktinngrep skal være nødvendige, forholdsmessige og forsvarlige, jf. politiloven § 6 og politiinstruksen § 3-1. Målet med denne boken er først og fremst å beskrive hvordan disse rettslige normene er ment å styre tjenstepersonenes atferd.

Når jeg i boken også foretar en forholdsvis bred gjennomgang av det relevante internasjonale regelverket og tilknyttede avgjørelser, jf. kap. 7, er det bl.a. for å gi et teoretisk grunnlag for å inkludere menneskerettigheter og etikken i utdanning og instruksjon om bruk av håndjern.

Målgruppen for denne boken er derfor først og fremst polititjenestepersoner i ulike roller. To hovedgrupper fremstår som særlig sentrale.

Den ene gruppen består av innsatspersonell og etterforskere som daglig benytter håndjern ved anholdelser og pågripelser. Det er disse som først og fremst må ha kunnskap om de rettslige rammene for bruk av håndjern. Men like viktig er det at de som har den daglige ledelsen og kontrollen av tjenesten (førstelinjekontrollen, jf. pkt. 5.4.5), er kjent med de rettslige rammene.

Den andre hovedgruppen er politihøgskolestudentene, innsatspersonell under etter- eller videreutdanning og de som ved Politihøgskolen gir den teoretiske og praktiske opplæringen i bruk av makt og maktmidler.

Boken vil forhåpentligvis også være nyttig for de som foretar den mer formelle kontrollen av politiet: Spesialenheten for politisaker, politidistriktenes klageordning og Politidirektoratet. Og i den grad politiets håndjernsbruk direkte⁵ eller indirekte blir gjenstand for domstolsbehandling, vil dommerne og sakens parter forhåpentligvis finne veiledning i boken.

Boken gir i kap. 6 også en kortfattet beskrivelse av de rettslige rammene for politisær bruk av håndjern utenfor politietaten. Også tjenestegjørende i militærpolitiet, fengselsvesenet og i vektervirksomhet, samt de som er ansvarlig for opplæringen av disse, kan derfor ha nytte av boken. I tillegg til kap. 6 vil kap. 2, 4 og 7 også være av verdi for dem som har spørsmål om bruk av håndjern i politisær sammenheng utenfor politietaten.

Som undertittelen viser, er hovedinnholdet i denne boken en gjennomgang av de nasjonale og internasjonale rettsreglene som har betydning for bruk av håndjern. Om teknisk håndjernsbruk vises til *Lie og Lagestad: Arrestasjonsteknikk*. Heller ikke den taktiske vurderingen av om håndjern bør benyttes, for eksempel om det i en gitt situasjon er klokt og hensiktsmessig å sette håndjern på en mistenkt, behandles. Dette innebærer likevel ikke at spørsmål om hvordan håndjern benyttes, ikke vil bli berørt i framstillingen. Både spørsmålet om hvordan håndjernene rent faktisk er satt på, og om begrunnelsen for å benytte dem, kan ha en rettslig betydning. Se *Rønning: Poli*ti og skjønn side 187–199 for en nærmere studie av hvordan de rettslige rammene styrer den faktiske bruken av håndjern.

5 Jf. til illustrasjon RG 2009 s. 763 (Agder lagmannsretts dom av 17. juni 2009).

I tillegg til normene for bruk tar boken for seg reglene om den formaliserte kontrollen av bruken og sanksjoner ved urettmessig bruk (kap. 5).

1.2 De ulike typene bendsler

Denne boken omhandler først og fremst rettslige emner knyttet til politiets bruk av håndjern. I tillegg vil den behandle det politiinstruksen § 3-2, 3. ledd kaller «annet bendsel». I denne boken brukes begrepet «håndjern» som en fellesbetegnelse, med mindre noe annet uttrykkelig framgår.

Det mest vanlige bendslet i bruk i norsk politi er uten tvil vanlig håndjern med kjetting mellom jernene som lukkes rundt håndleddene. I motsetning til leddet håndjern gir dette mulighet for at hendene til en viss grad kan bevege seg uavhengig av hverandre. I tillegg benyttes plaststrips (plastikkbånd) og velcrobånd som håndjern ved at hendene strammes mot hverandre.

I tilfeller hvor personen enten er særlig voldsom eller det foreligger en spesielt stor rømningsfare, kan det være behov for ytterligere sikring ut over immobilisering av armene. Der risikoen er knyttet til rømning, kan man benytte transportjern rundt anklene. Overfor de særlig voldsomme, og kanskje i særlig grad de som også vil skade seg selv, ble det tidligere også benyttet tvangstrøye eller reimseng, men dette er i dag ikke godkjente tvangsmiddel, jf. nedenfor. 18. mars 2011 godkjente Politidirektoratet også bendslet BodyCuff, som i dag går under betegnelsen «ledsagerutstyr», for bruk av Politiets utlendingsenhet (PU). Det består av et låsbart magebelte med «håndjern» festet med nylonenor, samt en låsbar «fotlenke» festet i en snor til magebeltet. Bendslet gir både betydelig bevegelsesfrihet og høy grad av sikkerhet og kontroll, og er akseptert brukt om bord i fly. Senere er slikt ledsagerutstyr blitt godkjent for bruk i politiet generelt, og det benyttes i dag også av de ulike politidistriktene. I Politidirektoratets instruks fra 2017 er håndjern definert på følgende måte i pkt. 1.3:

Med *håndjern og annet bendsel* menes utstyr for fysisk kontroll av personer. Godkjent utstyr er håndjern, strips, fotjern, transportjern, ledsagerutstyr og spyttbeskytter.

Det følger av definisjonen at utstyr som brukes «for fysisk kontroll av personer» skal være godkjent. Slikt utstyr vil være utprøvd og vurdert med tanke på om, og eventuelt under hvilke omstendigheter, det er forsvarlig å gjøre bruk av det, jf. politiloven § 6 fjerde ledd og nedenfor i pkt. 4.4. Bruk av annet utstyr kan lett lede til straffansvar for tjenestepersonen, politidist-

riktet eller særorganet. Se til illustrasjon saken omtalt i Spesialenhetens årsmelding 2019 side 18–21:

Spesialenheten kom til at det ikke var rettslig grunnlag for bruk av gjentapet hjelm i kombinasjon med ørepropper, og øvrige tiltak som ble foretatt med formål å desorientere personen.

Saken ble avgjort med en foretaksstraff på kr 100 000, som ble vedtatt.

1.3 **Oversikt over det nasjonale regelverket og rettskildesituasjonen**

Som allerede nevnt er bruk av håndjern å regne som en maktanvendelse. I mange tilfeller vil det være nødvendig å bruke makt for å få satt håndjern på, men selv om det ikke er slik, vil håndjernene begrense vedkommendes fysiske frihet og som sådan være det *Auglend og Mæland: Politirett*, side 404 kaller indirekte maktbruk. Politiets rett til å bruke makt er i dag forankret i politiloven § 6, 4. ledd, som lyder: «Politiet kan anvende makt under tjenesteutførelsen i den utstrekning det er nødvendig og forsvarlig.» Hvordan politiet skal utøve denne makten, er på det generelle planet nærmere regulert i politilovens § 6, 2. og 3. ledd, som bestemmer at det ikke skal brukes sterkere midler enn det som er nødvendig og står i forhold til det som søkes oppnådd. Det skal også tilstrebes at politiets inngripen ikke utsetter vedkommende for større offentlig eksponering enn nødvendig.

Politoloven § 29, 1. ledd bestemmer at Kongen kan fastsette en alminnelig tjenesteinstruks for politiet, og at Justisdepartementet (fra 2000 Politidirektoratet) gir tjenestereglementer og særinstruks. Av lovens § 31, 2. ledd følger at forskrifter som var gitt med hjemmel i tidligere lovgivning, gjelder inntil de er erstattet med nye forskrifter, såfram de ikke strider mot bestemmelser i politiloven. Dette har bl.a. betydning for politiinstruksen 22. juni 1990, som er gitt med hjemmel i politiloven 13. mars 1936 § 29. Instruksens § 3-2, 3. ledd om bruk av håndjern gjelder derfor fortsatt. Bestemmelsen lyder:

Håndjern eller annet båndsel kan anvendes på person som under pågripelse eller transport truer med eller gjør seg skyldig i vold, eller der forholdene gir grunn til frykt for at vedkommende vil utøve vold eller flykte. Dessuten kan slike midler brukes mot person som forsøker å påføre seg skade, og ellers for å hindre forspillelse av bevis.

Politiinstruksen inneholder også en spesialbestemmelse om bruk av håndjern under transport av pågrepne og innsatte. I § 11-3 heter det:

Transportmåten og sikkerhetstiltakene ellers fastsettes etter det som anses nødvendig i det enkelte tilfelle. Når det foreligger fluktfare bør det brukes transportjern eller håndjern. Før transporten påbegynnes, skal vedkommende alltid visiteres. Så langt det er forenlig med sikkerhetstiltakene, skal transporten utføres slik at den vekker minst mulig oppmerksomhet.

Betydningen av at politiinstruksen gjelder som utfyllende regulering av politiloven, ser ut til i en viss utstrekning å ha blitt oversett. Hos noen har det festet seg en oppfatning om at ut over de situasjonene som er regulert i politiinstruksen § 3-2, 3. ledd, kan håndjern også benyttes etter tjenestepersonens skjønnsmessige vurdering basert på politiloven § 6.⁶ Bruk av håndjern og bruk av skytevåpen befinner seg på hver sin ytterkant når det gjelder politiets maktmidler, men prinsipielt og rettslig er forholdet mellom politiloven § 6 og politiinstruksen § 3-2, 3. ledd det samme som mellom politiloven § 6 og den tidligere våpeninstruksen §§ 19–21⁷, någjeldende våpeninstruksen § 4-3. At den siste instruksreguleringen er en uttømmende og bindende regulering av når det er adgang til å anvende maktmidlet «skytevåpen», er det ingen tvil om, og det følger da også direkte av forarbeidene til politiloven § 6. I Ot.prp. nr. 22 (1994–95) om lov om politiet side 18–19 om «Politiets maktbruk» heter det bl.a.:

Med makt i denne sammenheng menes tvangsmessige fysiske inngrep mot person eller eiendom. Folks kunnskap om at politiet har en slik rett er som oftest tilstrekkelig til at pålegg og tilrettevisninger etterkommes uten at maktbruk er nødvendig.

En lovfesting av politiets adgang til å bruke makt kunne tenkes gjennomført ved detaljregulering. En slik opplisting av typetilfeller der makt kan tillates brukt, ville øke borgernes kontrollmulighet og forutsigbarheten med hensyn til politiets handlingsmønster. Imidlertid vil opplistingen ikke kunne bli uttømmende, og politiet vil lett bli handlingslammet i situasjoner som ikke er direkte regulert.

6 Når det har oppstått et behov for en slik tolkning, har det trolig sammenheng med at det lenge ble lagt til grunn en «gal» forståelse av begrepet «vold» i politiinstruksen § 3-2, 3. ledd, jf. pkt. 3.3.1.1.

7 Begge instruks er gitt før ikrafttreddelsen av politiloven, våpeninstruksen 1. august 1989 og politiinstruksen 22. juni 1990, men er fortsatt gjeldende som utfyllende regler med hjemmel i politiloven (1995) § 29.

I det foreliggende lovutkast foreslås derfor mer generelle formuleringer om maktbruk. Reglene som foreslås, er imidlertid ikke så generelle at de mister sin realitet som en begrensning i politiets adgang til maktanvendelse. Hjemmelen for maktbruk fremgår av utkastets § 6. Det fastslås der at politiet kan anvende makt under tjenesteutførelsen, men bare når det finnes klart nødvendig og forsvarlig. Politiet skal ikke ta i bruk sterkere midler med mindre svakere midler må antas utilstrekkelige eller u hensiktsmessige eller slike forgjeves har vært forsøkt.

Den sterkeste form for maktbruk er bruk av våpen. Det er viktig at bruk av våpen i polititjeneste er nøye regulert.

Det er gjort i våpeninstruksen for politiet, som er gitt med hjemmel i politiloven. Instruksen, som er revidert så sent som 1. august 1989, tar for seg de forskjellige typene våpen som brukes i politiet, og oppstiller strenge og til dels detaljerte regler om vilkår for bruk av de forskjellige typer våpen. Reglene i våpeninstruksen er utformet i overensstemmelse med grunnprinsippene for polititjenesten som nå foreslås lovfestet i § 9 [trolig feilskrift for § 6]. Når det gjelder bruk av skytevåpen, fastsetter instruksen ytterligere vilkår, som på *en forholdsvis detaljert måte innsnevrer adgangen til slik maktbruk*. Så vidt detaljerte regler er det etter departementets oppfatning ikke naturlig å ta inn i politiloven. (Min utheving)

Det er selvsagt viktigere at den potensielt dødelige maktbruken er nøye regulert, enn at de forholdsvis «ufarlige» håndjernene mv. er det. Den rettslige betydningen av instruksreguleringen av når maktmidlet kan benyttes, er imidlertid den samme, dvs. en forholdsvis detaljert innsnevring av adgangen til den maktbruken som bruk av håndjern representerer.⁸

Den sentrale reguleringen av den mer konkrete bruken av håndjern mv. var tidligere både ganske fragmentarisk og til dels vanskelig tilgjengelig. Dette har bedret seg vesentlig gjennom to rundskriv gitt av Politidirektoratet i 2017 og 2018. Rundskrivet gitt 6. desember 2017 gir «Instruks om bruk av enkelte typer maktmidler i politiet», og regulerer bruk av håndjern i pkt. 2. Rundskrivet gitt 9. november 2018 gir «Instruks for bruk av politiets arrester», og regulerer i pkt. 15 «Bruk av maktmidler i politiets arrester».

8 Faktisk er det vel så stor grunn til å anse politiinstruksen som et bindende, utfyllende regelverk. Politiinstruksen er gitt ved kongelig resolusjon, mens våpeninstruksen er gitt som departemental instruks. For bruk av skytevåpen har imidlertid utleggingen foran nå bare rettshistorisk interesse. Ved lovendring 10. januar 2020 nr. 1 ble adgangen til å gjøre bruk av skytevåpen også direkte regulert i politiloven gjennom tilføyelse av § 6 b.

Håndjern er det fysiske maktmiddelet politiet bruker oftest. Samtidig kan det oppleves sterkt inngripende og unødvendig av dem som rammes, og bruk av middelet blir derfor ofte klaget på eller anmeldt.

Bastet og bundet behandler inngående de nasjonale reglene for bruk av håndjern og redegjør også for de kravene som Den europeiske menneskerettskonvensjon stiller til den nasjonale lovgivningen og praksis på området.

De menneskerettslige og etisk forankrede normene for håndjernsbruk gjelder uavhengig av profesjon, men boken behandler også kort de ulike nasjonale reglene for bruk av håndjern som gjelder for fengselsbetjenter, vektere, militærpoliti og militære vakter.

Boken er nyttig for den enkelte polititjenesteperson, dem som har ansvaret for å lede og kontrollere polititjenesten, dem som forestår opplæring av polititjenestepersoner, samt dem som behandler klager eller anmeldelser knyttet til politiets maktbruk.

Tor-Geir Myhrer (cand.jur. 1976, dr. juris 2000) er i dag professor emeritus ved Politihøgskolen, hvor han var professor i perioden 2006–2020. Han har tidligere arbeidet som dommerfullmektig, politiinspektør, førstestatsadvokat ved Riksadvokatembetet og lovrådgiver i Justisdepartementet. Myhrer har tidligere utgitt flere bøker om politi- og påtalerettslige emner, som taushetsplikt i straffesaksbehandlingen, bruk av skytevåpen og håndjern,andel og skikkethet samt påtaleetikk.

 Universitetsforlaget

ISBN 978-82-15-05570-1

9 788215 055701